

CZIGÁNY ISTVÁN**HAJDÚTELEPÍTÉSEK ÉS A MILITARIZÁLT TÁRSADALOM
MEGERŐSÖDÉSE A TISZÁNTÚLON A 17. SZÁZAD ELSŐ
HARMADÁBAN**

Egy évvel Bocskai István halála után a fellázadt hajdúkatonák küldöttei Nagy András hajdúfőkapitány vezetésével 1607. december 28-án az Abaúj vármegyei Ináncson a budai janicsár aga jelenlétében kezdtek tárgyalásokat a magyar és erdélyi nemesek képviselőivel, valamint a király megbízottaival.¹ Bocskai egykori hajdúkatonái a fejedelmük által adományozott jogukat akarták érvényesíteni, birtokaikat elfoglalni. A nemesség és a vármegyék viszont korlátozni kívánták a hajdúkatonaság privilegizált helyzetének elnyerését. A nemesség jelentős részének álláspontját tükrözte, az a hajdúk képviselői által sérelemként rögzített vélemény, mely szerint Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitánynak, és Dóczy András szatmári kapitány azon nézetének adott hangot, hogy a hajdúk privilégiumai semmissek, mivel „*megholt Bocskay és füstbe mentek minden donációi*”.²

Bocskai Istvánnak és a körülötte csoportosuló politikusi-katonai elitnek már a fegyveres harc idején szembe kellett nézni a közel 60 000 főre duzzadó katonaság eltartásának és jövőendő sorsának problémáival. A mintegy 30 000 főnyi hajdúság és a Bocskai István mellé álló egyéb fegyverforgató rétegek, a végvári és a főúri katonaság fizetése és ellátása egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. Különösen nagy gondot jelentett ez a fegyverszünet megkötése, 1606 januárja után, amikor a zsold és az utánpótlás számottevő részét jelentő zsákmányolás forrásai igen megcsappantak a vitézek számára. Bocskai kényszerhelyzetbe került, mert ha nem akarta hogy mozgalma fizetetlen katonái fosztogatásába fulladjon, akkor vitézek követeléseire megoldást kellett találnia.

Bocskai a megoldást a seregének zömét kitevő és leghívebb támogatóinak számító hajdúk kiváltságolásában vélte megtalálni. A székelyek privilégiumait vette mintául és „a mi erdélyországi hív székelyeink szokása szerint” telepítette le őket.³

¹ Rácz István (1969): *A hajdúk a 17. században*. Magyar történeti tanulmányok II. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Series Historica VIII. Debrecen. 80–79.

² Majláth Béla (1882): *A hajdúk kibékítési kísérlete Ináncson 1607-ben*. Budapest. 21.

³ Szendrey István (1971): *Hajdúszabadságlevelek*. Debrecen. 14. o.; ld. még: Egyed Ákos (2001): *A hajdú és székely szabadságról*. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve 2001 X. Hajdúböszörmény. 45–55.

Az első és legtöbb hajdúkatonát érintő privilegizálásra a korponai országgyűlésen 1605. december 8-án került sor. Bocskai István Magyarország és Erdély fejedelme ekkor 14 hajdúkapitány (Csatári János, Csomaközy András, Szilasy János, Keövy Miklós Pallai Pál, Kovács Albert, Somogyi György Farkas Mihály, Elek János, Szénásy Mátyás, Nagy Mátyás, Feüzy István és Hajdú Gergely) kardja alatt szolgáló 9254 „vitézlő hajdú” katonának nemességet, címet és birtokot adományozott. Nevezetesen Kálló városát, Nánás, Dorog, Varjas pusztákat, továbbá Hadház, Vámospércs, Sima, és Vid részjóságokat.⁴ A fejedelem a következő esztendőben is folytatta a hajdúk kiváltságolását. 1606. március 14-én Kassán kelt rendeletében Egry István 300 hajdújának, majd szeptember 2-án Halasi Fekete Péter kapitány tisztjei és mezei katonái kaptak nemeslevelet és földbirtokot.⁵

Az egykorú források 30 000 főre becsülik a hajdúk létszámát. Ha elfogadjuk ezt a számadatot, akkor látható, hogy Bocskai a hajdúk mintegy egyharmadát privilegizálta. Források hiányában azt nem tudjuk megmondani, milyen tervekkel rendelkezett a bihari nagyúr a hajdúk további tömegeinek letelepítését illetően. Annyi bizonyos, hogy ő is számított arra, hogy ilyen tömegű katona nemesi jogokkal és birtokkal való felruházása, nem lehet konfliktusmentes. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy Bocskai a Mátyás főherceggel folytatott béketryálgalásokon tárgyalásokon ragaszkodott a stratégiaiag fontos Tokaj és a hozzá tartozó uradalom átadásához. A nevében egyezkedő Illésházy Istvánnak kifejtette: „...*azt kívánjuk hogy minden igazságával és régtől fogván hozzá tartozókkal épen adja ő fölsége mi nekünk Tokajt. Melyre az okon is kell ügyeköznünk, az vár jól tudja kegyelmetek jószág nélkül semmi, az mi jószág pedig Tokajhoz volt, azt az országnak közönséges tetszéséből az hajdúságnak kellett adnunk az korponai gyűlősen, mely immár oda vagy, enélkül is pedig az nyilván való igazágban senkinek semmi injuriája nem lehet.*”⁶ Bocskai levelezéséből nyilvánvaló, hogy többek közt azért ragaszkodik ezekhez a birtokokhoz, mivel Tokaj kincstári tulajdonban van, így kevesebb a birtokjogi vita a hajdúk letelepítése kapcsán. A fejedelem még arra is hajlandó volt, hogy a felmerülő zálogjogokat saját pénzén megváltsa.

Bocskai váratlan halála azonban átrendezte a belpolitikai viszonyokat. Megszűnt az a hatalmi központ, az a fejedelmi akarat, amely a tízezer hajdú privilegizált helyzetét elfogadtatta volna a rendi társadalommal. Ezt jelezték Forgách Zsigmondnak és Dóczy Andrásnak tulajdonított vélemények, illetve azok az írásba foglalt sérelmek, amit a hajdúvezérek előadtak az ináncsi tárgyalásokon.

⁴ Szendrey István: im.:13–16.

⁵ Szendrey István: im.: 50–51.; 16–19.

⁶ Bocskai István Illésházy Istvánnak, Kassa. 1606. augusztus 26. In: Szilágyi Sándor (1878, kiad) *Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban. TT.* 317.

A Korponán kelt „nagyhajdú adománylevelet” Szabolcs vármegye 1606 december elején Karászon megtartott gyűlésén hirdették ki, beiktatva az ott birtokot nyert hajdúvitézeket. A birtokadományozás ellen legelőször az őrség nevében Fekete János kállói vicekapitány tett ellenvetést, majd a Kállay, Dengheleghy, Melith és Báthory családok képviselői is kifogást emeltek.⁷ Halasi Fekete Péter kapitány parancsnoksága alatt álló vitézek birtokba iktatása már szeptember 17-én megtörtént, de az adománylevelet, már csak Bocskai fejedelem halálát követően 1607. február 5-én hirdették ki Szabolcs vármegye közgyűlésén. Nem véletlen tehát, hogy Forgách Zsigmond és Dóczy András királyi biztosok irányításával az uralkodóhoz hű katonaság több helyütt akadályozta a hajdúkat birtokaik elfoglalásában.

A másfél évszázadig tartó háborúskodás a magyarországi fegyverforgatók között felerősítette s tömegessé tette a zsoldos mentalitást. A Bocskai-felkelés idején, majd az azt követő bő egy évtizedben a hajdúkatonaság jelentős részénél egy klasszikus zsoldos mentalitás jegyeit hordozza. Vezetőik az álmosdi ütközet előtt Bocskainak adott hitlevelükben szereplő elveket, vagyis reformált, hit az édes haza megvédését, egyre inkább a háborúskodás folytatását igazolandó retorikai elemként használták. A hajdúság tömegeinek életformája a háború, a zsold és a zsákmány megszerzése.

Az 1605. és 1606. évi hajdútelepítéseit lényegében a kényszer szülte megoldás volt. Egyrészt a bihari nagyrúrt tetemes zsoldhátralékot halmozott fel a katonáskodókkal szemben másrészt nyilvánvaló volt, hogy a „tizenöt éves” háborúban felszaporodott hajdúság egészének nem tudnak megfelelő fizetett fegyveres szolgálatot kínálni.⁸ Az nyilvánvalóvá vált, hogy a több mint másfél évtizedes háború katonatömegeivel, s ennek derékhadával, a hajdúsággal valamit kezdeni kell. Birtokot és nemesi kiváltságot alig harmaduknak ígértek, zsoldot pedig nem tudtak mindenkinek fizetni. Pedig a magyarországi katonaság zöme, kivált végváriak és hajdúk zsoldos katonák voltak.

⁷ Komáromy András (1898): *A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások. Éttk.* 12. k. 6. sz. Budapest. 6., Vö.: Nyakas Miklós (2005): *A bihari kishajdúvárosok története.* (A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója, V). Debrecen. 116–117.

⁸ A hajdúság történetével foglalkozó legfontosabb összefoglaló munkák: Császár Edit (1932): *A hajdúság kialakulása és fejlődése.* Debrecen., Poór János (1967): *A Hajdúvárosok gazdasági és társadalmi helyzete (1607–1720)* In: Béres András, Rácz István (szerk.) *Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei.*, Rácz István (1969): *A hajdúk a 17. században.* Történeti tanulmányok II, Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae Series Historica VIII. Debrecen., Béres András (1969, szerk.): *A hajdúk a magyar történelemben.* Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10. Debrecen., Szendrey István (1971.); Bencsik János (1974, szerk.): *Polgár története.* Polgár., Dávid Zoltán (1975): *A hajdúk letelepítése.* Történeti Statisztikai Tanulmányok 1. Budapest. 5–40., Nyakas Miklós (2004): Bocskai és a hajdúk. In: ifj Barta János–Papp Klára (2004. szerk.) *„Nincsen nekünk több hazánk ennél...” Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez.* Budapest. 31–46.

Mint tudjuk a fegyveres szolgálatot vállalók kollektív nemességhez és birtokhoz juttatása, nem volt példa nélküli a korszakban, de ekkora tömeget egyszerre nem privilegizáltak az utóbbi évszázadokban. Mint láttuk ennek keresztülvitele már kezdettől fogva komoly társadalmi összeütközéseket, s birtokjogi problémákat váltott ki. A szakirodalom az utóbbi másfél évszázadban feltárta a Bocskai hajdútelepítéseinak, folyamatát, társadalmi és politikai hátterét.⁹ Bár számos színvonalas feldolgozással rendelkezünk a hajdútelepülések, ám még mindig számos fehér folt található hajdúkatonaság letelepedésének menetére, katonai szervezetére és belső életére vonatkozóan.

Alapvető lenne annak meghatározása, hogy a 16. század második felében, illetve a 17. század első évtizedében ki tekinthető hajdúnak. A megnevezést a korabeli forrásokban sokszor a szabad katonaság szinonimájaként használták, ezért a szabad hajdúkat igen nehéz megkülönböztetni a többi fegyverforgató rétegtől. Az Udvari Haditanács irataiban a végvárakban, illetve a mezei seregekben szolgáló gyalogosokat gyakran szintén hajdúnak nevezték függetlenül attól, hogy azok honnan rekrutálódtak.¹⁰ Annak vizsgálatát is fontosnak tartjuk a 16/17. század fordulóján milyen kritériumok alapján tekintettek valakit, vagy tartotta önmagát hajdúnak. Hajlamosak vagyunk ugyanis a 17. század második felének fogalomrendszerét alkalmazni a század elején is, amikor a hajdú elnevezést nemcsak a magyar gyalogos szinonimájaként, hanem már privilegizált társadalmi kategóriaként használták és alkalmazták. A század második felére ugyanis hajdúsítás a katonai szolgálat honorálásának bevált eszköze lett, amelyet nemcsak az erdélyi fejedelmek gyakoroltak földesúrként és uralkodóként, hanem a jelentős magánhaderővel rendelkező főúri familiák is.

Hogy a klasszikus értelemben vett szabad hajdúság miért a Felső-Tisza vidékére, illetve a Tiszántúlra koncentrálódott azt jórészt feltárta a szakirodalom. Számuk már 1542-ben olyan nagy volt, hogy Fráter György váradi püspök véleménye szerint csak a Tiszán túl 25 ezer magyar gyalogost lehet felfogadni.¹¹ Jóllehet a Magyar Királyság társadalmának a törökellenes harcok nyomán bekövetkezett militarizálódása az ország más részein is érezte hatását, de az ország keleti részein számos társadalmi és gazdasági ok miatt ez a hatás sokkal erősebben érvényesült. A közel másfél évtizedes háború következtében ez a folyamat kiteljesedett. Ennek nyomán a Tiszántúl jellegzetes fegyverforgató rétege a hajdúság létszámában tovább gyarapodott, a háború következtében szervezettebbé vált. A fordulópontot Bocskai István felkelése jelentette, amikor a hajdúság nemcsak a fejedelmi hatalom legfontosabb fegyveres támaszává, hanem komoly politikai tényezővé vált. Bár a kassai országgyűlésen (1606. április-május) a rendek hevesen tiltakoztak a hajdúkapitányok megjelenése ellen, de kénytelenek

¹⁰ Így fordulhatott elő, hogy számos történeti munka a királyi végvárakban hajdúként nyilvántartott gyalogosokat automatikusan hajdúnak tekintették Rácz István (1969) 30.

¹¹ Takáts Sándor (1908): *A magyar gyalogság megalakulása*. Budapest. 18.

voltak belenyugodni abba, hogy a katonai kérdésekben a hajdúk képviselőinek Bocskai szorgalmazására tanácskozási jogot adtak, de testületileg csak egy szavazatuk volt.¹²

1606/1607 fordulóján a hajdúság „leszállítása” országos probléma. A politikai és katonai vezetők tisztában voltak, hogy a közel másfél évtizedes háború következtében az ország kimerült, s a több tízezer fős mezei katonaság eltartására még békében sem lenne képes. Nemcsak Bocskainak, hanem a királyi adminisztrációnak is komoly gondot okozott. A bécsi béke értelmében a Bocskainak átengedett, Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa vármegyéken, illetve Tokaj várán és uradalmain kívül Alsó- és Felső-Magyarország területei újra királyi uralom alá kerültek. A hajdúság elbocsátása a királyi kormányzatnak is komoly problémát jelentett. Nem véletlen, hogy Bocskai nevében tárgyaló Illésházy István a királyi biztosokkal együtt keresi a megoldást, hiszen a bécsi és a zsitvatoroki béke érvényesítésének egyik legfőbb záloga a hajdúság „leszállítása”. A megoldás kézenfekvő lett volna: a zsoldhátralékok kifizetése a hajdúk egy részének alkalmazása, továbbá a privilégiumok és birtokadományok érvényesítése.

1606 utolsó hónapjaiban a fizetetlen hajdúság egyre jobban lázongott, teljesen elpusztította és kiélte az országot. Illésházy István szerint Bocskai az *„hajduságot penig, hogy alá nem viszi fél tőlök, hogy reá ne támadjanak, fizetésért, és azért hivatatta az gyűlésre a kapitányokat, hogy valami módot találhatna, hogy leszállítaná őket, valamint s valahogy vagyon, de én nem dicsérhetem, im látom az ország is elpusztul miattok”*.¹³ Pénz alig akadt pedig Illésházy mindent megtett, hogy a zsold egy részét előteremtse, s a hajdúk számára alkalmazást találjon. Már a béketárgyalásokon alkudozásokba kezdett, hogy a király tízezer hajdút fogadjon fel. Az uralkodó megbízottai azonban hamar lehűtötték várakozásait mikor közölték, hogy csak hatezer hajdút fogadnak és ezeknek is csak egy havi zsoldot osztanak.¹⁴ Ennek ellenére úgy tűnik *„az némötöktől”* sikerült további összegeket kicsikarni, amivel kapcsolatban Bocskai meghagyta, hogy ebből *„az egy hópénz mü neünkkel osztassék a hajdúságnak”*.¹⁵ Mintegy tízezer aranyat sikerült megszereznie abból az összegből is, amit a törökök a hajdúk fizetésére ígértek.¹⁶ Mindez persze csak csepp volt a tengerben, s a lázadással fenyegetőző csapatokat, csak ideig-óráig csillapította le.

Bocskai is tudta, hogy a felhalmozott zsoldhátralékot sosem tudja kifizetni. 1606 november végén papírra vetett elképzelése szerint a hajdúság egy részét *„végházakban”* kívánta elhelyezni a többieket *„az Tiszántúl valókat leszállít-*

¹² Károlyi Árpád (1899): *A kiegyezés ügye a kassai országgyűlésen 1606. tavaszán*. Budapest. 81–83.

¹³ Illésházy István Thurzó Györgynek, Trencsén 1606. december 7. Zsilinszky Mihály (1882, kiad.) Gr. Illésházy István levelezése Thurzó Györggyel TT. 426–427.

¹⁴ Szilágyi Sándor (1878): 600–601.

¹⁵ Bocskai István Illésházy Istvánnak, Kassa, 1606. november 27. Szilágyi Sándor: im.: 629–630.

¹⁶ Zsilinszky Mihály (1882): 427.

*hatnók; azután bátorságosban várhatnók az többit ide alá, a kinek hova kellene helt mutatnunk és rendelniünk egy-egy seregenként oda menne és azt cselekedné valamit parancsolnánk.*¹⁷

A fentebb idézett sorok valószínűsítik, hogy Bocskai a hajdúk követeléseit további birtokadományokkal elégítette volna ki. A fejedelem halála után, mint láttuk még a privilégiumokkal rendelkező hajdú sem tudták érvényesíteni jogait. A katonák zömének az elmaradt zsold is a messzi távolba került. Bocskai halála után a királyra visszazálló tiszántúli megyék visszavételére érkező királyi biztosok még ha akartak volna akkor sem tudtak volna fizetni a hajdúknak, hiszen még a végvárakban szolgáló királyi katonaságnak sem jutott elég pénz. A Szatmár, Kálló és Tokaj átvételére érkező Forgách Zsigmond Thurzó Györgynek írott levelében azon kesereg, hogy ha nem adnak fizetést az őrségnek, nem térnek a király hűségére „*afféle végházak nélkül penig mind birhassa ember ide az országot*”¹⁸

A hajdúk Bocskai halálakor még fegyverben voltak és már 1607 elején több mint tízezren gyűltek össze Szikszó környékén és a tiszántúli részekén. Mivel várakból zömüket, elűzték, birtokaik elfoglalását megakadályozták, s eddigi hajdúszállásaikon is háborgatták őket, az év nyarán szervezkedi kezdtek. A törököknél, akik elégedetlenek voltak a békével és annak végrehajtásával, megfelelő támaszt találtak.

A hajdúság számát 1607 novemberében a Felső-Tisza vidékén és Szikszó vidékén összegyűlt hajdúk számát 15 000 főre tették a korabeli tudósítások. Ez a létszám reálisnak mondható, mivel egy datálatlan, de valószínűleg 1608 elején Mátyás főherceg számára, készült lajstromban a Bihar, Közép-Szolnok, Szabolcs, Szatmár és Zemplén vármegyékben fegyverben álló hajdúk számát 13 900 főre tették.¹⁹ A fegyveresek jelentős része az 1605/06-ban privilegizált hajdúk közül került ki. Legalább is ezt látszik alátámasztani, hogy az iratban felsorolt hajdúkapitányok közül ötöt, Elek Jánost, Keövy Miklóst, Nagy Mátyást Pallai Pált és Szénásy Mátyást a korponai nagyhajdú pátens is megemlíti, Medey (Médey) Istvánt, és Kiss Pált pedig a szoboszlói telepítő levélben Halasi Fekete Péter századosaiként említették.²⁰

A Nagy András vezette hajdúvezérek nem csak komoly fegyveres erőre, hanem a török támogatására is számíthattak. Ali budai pasa értésére adta a magyar rendek követeknek, hogy ha a hajdúkat megtámadják kénytelen lesz a védelmükre fegyvert fogni.²¹ A török állásfoglalása tulajdonképpen el is döntötte a kérdést. A magyar ügyeket intéző Mátyás főherceg miután meggyőződött, hogy

¹⁷ Szilágyi Sándor (1878.) 630.

¹⁸ Forgách Zsigmond Thurzó Györgyhez. *Herknecht, 1607. január 17.* Komáromy András (1900, kiad.): *A szabad hajdúkra vonatkozó levelek és okiratok.* TT 416.

¹⁹ Rác István (1969): 65. Részletesebben közli: Dávid Zoltán (1975): 27–28.

²⁰ Nyakas Miklós (2005): 119–120.

²¹ Dudás Gyula (1887): *A szabad hajdúk története a XVI. és XVII. században.* Szeged. 75.

az oszmán hatalom valóban a lázadó hajdúk oldalára állt utasította a királyi biztosokat, hogy tárgyalással rendezzék a konfliktust. Mátyás főherceg, aki az egyre jobban elboruló elméjű bátyját I. Rudolfot le akarta mondatni a magyar trónról, nem kockáztathatott egy összeütközést a törökkel. Szüksége volt a magyar rendek, illetve a királyi haderő támogatására is. Talán már ekkor megfordult a fejében, hogy céljai elérésére majdan a hajdúk fegyvereire is szüksége lesz. Komolyabb fegyveres erőt amúgy sem tudott csatasorba állítani. A birodalmi csapatok széteszlottak, felfogadásukra nincs pénz, a fizetetlen végvári katonaság elégedetlenkedett, az erdélyi haderőre pedig a törökök miatt komolyan nem lehetett számítani.

Bár a magyar rendek és a király képviselői hajlottak a hajdúk panaszainak orvoslására, de a hatalmi kérdésekben nem engedtek. A Nagy András hajdúfőkapitány vezette küldöttség többek között leszögezte, hogy „*Kivánjuk azt hogy Homonnay Bálint uram ő nagysága az magyarországi fejedelemséget fölvegye...az római császárt, német fejedelmet soha nem akarjuk uralni...*”, mivel „*bálványozó*” [vagyis katolikus] és az „*pacificatiót nem állotta*”.²² A hajdúk nem zárkóztak el a további tárgyalásoktól, s ennek érdekében ötven napos fegyverszünetet kötöttek.

A magyar rendek vezetői tisztában voltak azzal, hogy ha nem hajtják végre a bécsi béke rendelkezéseit és nem léptetik érvénybe Bocskai adományozásait, akkor előbb-utóbb újabb felkelés törhet ki. Nyáry Pál, aki a Bocskai halála után a Tiszántúl és a Partium legtekintélyesebb főura volt,²³ már március elején jelezte Thurzó György és Forgách Zsigmond királyi biztosoknak, hogy a fizetetlen hajdúk „*nagy haraggal vannak*” sokan pedig „*azt mongyák hogy Kállót is elvették tőlök. Én azt mondám nekik, hogy nem vették az várasát hanem csak az Castéllját de ők nem hiszik, ki miatt igen félő, hogy ezek újabb háborúságot ne indítsanak rövid nap.*”²⁴ Thurzó György augusztus elején beadványában figyelmeztette az uralkodót, ha nem ratifikálja a zsitvatoroki békét, illetve nem intézkedik a Bocskai által kiváltságolt hajdúk letelepítéséről és a zsoldhátralékok kifizetéséről, akkor újabb lázadással kell számolni. Mátyás főherceg november elején szemrehányást is tett Rudolf császárnak, hogy a dolgok azért fajultak ide, mert a Bocskai által a hajdúknak biztosított privilégiumok adományozásainak megerősítését halogatta.²⁵

²² Majláth Béla (1882) 31.

²³ Nyáry Pál karrierjére vonatkozóan ld.: Benda Kálmán (1975): *Nyáry Pál és Várday Kata levelezése 1607-1608. Tanulmányok Kisvárdáról. A Kisvárdai Múzeum Kiadványai.* 7. sz.. 6–8.

²⁴ Nyáry Pál Thurzó György és Forgách Zsigmond királyi biztosoknak, *Kis Várda 1607. március 1.* Komáromy András (1900.): 419–420.

²⁵ *Mátyás főherceg Rudolfnak, Bécs 1607. november 9.* In: Hatvani Mihály (1859, szerk.) *Magyar Történelmi Okmánytár, a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból.* 3. k. 1553–1608. Pest. 234–235.

Az uralkodói halogatás természetesen felbátorította vármegyéket, köztük is elsősorban a hajdúk letelepítésére kiszemelt Szabolcsot, hogy a birtokosok érdekeiket sértő foglалásokat megakadályozzák. Persze a hajdúk is számos olyan lakatlan, vagy gyéren lakott helységet vettek birtokba, amelyekre nem vonatkozott Bocskai telepítő pátense. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy a Bocskai pátenseiben megnevezett helységeken kívül tucatnyi más település neve is közszájon forgott, mint például, Nádudvaré, Csegée, vagy Pereszlényé. Sokan még abban is bíztak, hogy a Tokajban lévő hajdú vitézek is helyben maradhatnak.

Jelen tanulmányunkban nincs mód azoknak az igen bonyolult és több tényező tárgyalásoknak és a színpalak mögötti alkudozások ismertetésére, amelyek elvezettek a hajdúkkal való megegyezésre. Elsőként Báthory Gábor lépett, aki már Bocskai halálát követően is aspirált Erdély fejedelmi trónjára. Az mindmáig rejtély hogy Báthory és a hajdúk hogyan találtak egymásra alig másfél hónap leforgása alatt. Az ifjú főúr, aki eddig megvetéssel nyilatkozott a hajdúkról, 1607 novemberében még harcba is szállt ellenük, 1608. február 5-én aláírta a megegyezést a hajdúkapitányokkal. A hajdúk trónra segítik Báthory Gábort, cserébe ő fejedelemként pártfogásba veszi őket. A szerződés értelmében a hajdúk azt kívánták, hogy Nagy András hajdúfőkapitány a fejedelem után Erdély második embere legyen, s neveztesék ki váradi kapitánynak. Helyettesével, Elek Jánossal együtt gazdag birtokadományokban részesüljön, a kapitányoknak pedig a végekben biztosítsanak megfelelő beosztást és fizetést, hasonlóan a többi tisztt is kapjon fizetést és birtokot. A közhajdúk zsoldot és birtokot kapjanak: *„Váradtól fogva Ecsedig és Kállóig úgy telepíttessenek le, hogy mindenneknek nemzetségről nemzetségre állandó szabadságos és szabados ház hely adattasék, hogy mikor az szükség kívánja, az ország szükségére hamarsággal fel vétessenek.”*²⁶ Báthory nyilván tudta, hogy a szerződés minden pontját, nem tudja teljesíteni, de kezdetben a közös érdeken alapuló szövetség elérte célját. Báthory Gábort alig egy hónap múlva március 7-én Kolozsvárott fejedelemmé választják, májusban pedig, ha nem is oly méreteken, mint várták volna, de megkezdődött a hajdúk letelepítése.

A szakirodalom általában 3000 főre teszi a Báthoryhoz csatlakozott hajdúk számát. A későbbi telepítések fényében és tekintetbe véve, hogy a hajdúk egy része a végvárakban szolgált tovább, ezt a létszámot kevésnek tartjuk. Mivel zömében olyan zsoldos katonákról volt szó, akik szinte minden félnek felajánlották kardjukat, a létszámok sokszor hétről hétre változtak. Tudjuk, hogy a Bátho-

²⁶ Komáromy András (1900): 439–440.; Rácz István (1969) 87.

ry Gábor javára lemondó Rákóczi Zsigmond például 1608 márciusában 1958 hajdúnak fizetett zsoldot.²⁷

Ha Nagy András nem is lett váradi kapitány és a fejedelemség második embere, mint Bocskai István, de az egyszerű és roppant erejű katonából „kövörös úr lett”. A hozzátartozó hatalmas uradalommal együtt megkapta Bajom várát, helyettese Elek János pedig Nagyenyed városát.²⁸ Báthory Gábor fejedelemtént és földesúrként adott kiváltságai nyomán Bihar, Szabolcs és Szatmár vármegyében hajdútelepek sora jött létre, mint például Tamásiban, Bagaméron, Berettyóújfaluban, Kalugyeren, Majtényban, Nyírbátorban és Szentkozmán. Jelentős volt azonban azoknak a száma is, akiket egyénileg, vagy csak néhányad magukkal nemesített meg a fejedelem és adományozott nekik birtokot.²⁹

A magyar trón megszerzése érdekében 1608 elején Mátyás főherceg is kenyértörésre vitte a dolgot. Előbb a magyar, osztrák és cseh rendek támogatását biztosította, majd a bécsi és a zsitvatoroki béke végrehajtásáról tárgyalásokat kezdett, az oszmánokkal és a hajdúkkal. Mátyás főherceg és Ali budai pasa megbízottai között 1608. március 27-én született megállapodás. Az Érsekújváron kötött egyezmény szavatolta a zsitvatoroki béke pontjainak betartását, büntetlenséget biztosított a felkelő hajdúnak, s megerősítette a Bocskaitól nyert szabadságjogokat és birtokadományokat. Intézkedtek annak a 200 000 aranyforintnak megfizetéséről is, amelynek egyszeri ajándék formájában való kifizetésére, már 1606-ban kötelezte magát a Habsburg uralkodó.

A királyi hatalom ígervényeit a Homonnai Drugeth Bálint vezette küldöttség foglalta írásba a hajdúkapitányokkal folytatott tárgyalásokon. Az egyezség tartalmát tulajdonképpen a hajdúkapitányoknak 1608. április 13-án Várkonyban adott hitleveléből, s a minden bizonnyal tovább folyó tárgyalásokról pedig Homonnainak a megyékhez intézet körleveléből értesülhetünk. A hitlevél legfontosabb pontjai között találjuk elsőként, valószínűleg a török támogatását honorálandó, a Habsburg uralkodó által fizetendő kétszázezer forintnyi „ajándék” Budára történő bevitelét sürgető passzust. Az egyezség fontos pontja volt továbbá, hogy Kálló városa mellett annak várát, melynek élére Némethy Gergelyt (aki ekkor a királyi oldal tárgyaló küldöttségének tagja) szánták. Amint már az érsekújvári tárgyalásokon is elhatározottak, felkelésben résztvevők büntetlenséget kapnak. Ebben a hitlevélben azonban nem szerepelt, hogy a Bocskai István által adományozottakon felül Polgáron és a közelében lévő Szent-Margitán ígértek birtokot, ezt Homonnai vármegyének küldött tájékoztatásából tudjuk.³⁰ A haj-

²⁷ Benda Kálmán (1969): *A Bocskai-kori hajdúság összetétele és társadalmi törekvései*. In.: Béres András–Módy György (1969, szerk.) *A hajdúk a magyar történelemben*. Debrecen., Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10. 33.

²⁸ Rácz István (1969): 87.; Dankó Imre (1973): *Biharnagybajom történetének vázlata*. In.: Dankó Imre (szerk.) *Bajomi Krónika. Biharnagybajom*. 11–12.

²⁹ Rácz István: (1969):. 87., Szendrey István (1971): 49–194., Szendrey István (1981): 223–224.

³⁰ Komáromy András (1900): 447–448.

dúk szolgálatba fogadására az irat meglehetősen homályos megfogalmazásokat tartalmaz. Úgy vélem, hogy alapvetően arról lehet szó, hogy a felfogadott hajdúkat a felső-magyarországi rendek finanszírozzák. A Kállóba rendelt 155 lovas és 255 gyalogost, valamint a kisvárdai 75 lovast és 100 gyalogost elképzelhető hogy nem csak hajdúkból toborozták, azonban a „Generalis Kapitány” mellé szervezett 692 lovasból és 1093 gyalogosból álló csapat minden bizonnyal hajdúkból került ki, mivel a tisztség a hajdúfőkapitányi posztnak felelt meg. Ezt az állítást támasztja alá, hogy az 1785 fős „fizetett hadnak telepedésére”, a lovasok részére Hernádnémetit, Szerencset, Böcsöt, Kesznyéten, a gyalogosok számára Gesztelyt javasolták, s „*ha kívántatik az környülette való falukon, avagy az hová az közönséges szükség kíványa*”.³¹ Arról nincs hiteles forrásunk, hogy az „*eloszló*” és „*leszálló*” hajdúk kaptak-e zsoldot, abból a 45 000 forintból, amit előző év márciusban ígért meg az uralkodó.³²

A hajdúkkal tárgyaló királyi biztosok már 1608 elején megfogalmazták azt az elvet, „*Hogy csak az a hajdúság maradjon szabadságban az kiknek Bocskay levelet adott volt és Újvár alatt voltak a kiknek király urunk palatinus uram által adott; ha kik az erdélyi vajda alatt akarnak penig lakni innen elmenjenek mindgyárt.*”.

Homonnai Drugeth Bálint és a hajdúk kapitányok között 1608 áprilisában megkötött egyezményben a zsoldba fogadott hajdúvitézeknek „telepedésére” javasolt falvak mellett, a „*közönséges szükség*” azonban úgy kívánta, hogy a hajdúk más falvakba is letelepedjenek. Szikszón Tarjáni Demeter, Gesztelyen Kövy Miklós hajdúi vertek tanyát, 1613-ban pedig Kisfaludról 31 hajdúvitéz biztosította az uralkodót hűségéről.³³ Sokan az ajánlott helységek közül a Rákóczi birtokokhoz tartozó falvakban telepedtek meg. Mivel az egyezményben megígért létszámot sohasem fogadták zsoldba, így valószínű, hogy ezek közül kerültek ki az 1616-ban összeírtak, amikor Szerencsen 54, Megyaszón 14, Böcsön 8, Sajószentpéteren 1 hajdút vettek számba.³⁴

A legnagyobb nehézségek Kálló átadása okozta. A hajdúkapitányi székhelynek kiszemelt vár, ahol 1607-ben 100 lovas, 200 gyalogos és 10 tüzér szolgált az uralkodó zsoldján. Mint láttuk képviselőjük már az 1606. decemberi beiktatás idején tiltakozott a hajdúk a városba történő telepítésére. Az átadás körül kiobbant fegyveres harcban a végvári katonák megakadályozták a hajdúk bejutását az erődtámaszba, azok viszont elfogták az átadásra igyekvő kállói főkapitányt, Rákóczi Lajost. A konfliktust végül a Báthory Gábor erdélyi fejedelemmel kötött megállapodással rendezték.³⁵ Előbb Nádudvart és Csegét ajánlották fel, de

³¹ Komáromy András (1900): 447–448.

³² Komáromy András (1900) 419.

³³ Rácz István (1969): 140–141., MOL E 190 Archivum Familiae Rákóczi 40. doboz 2. tétel. fol. 6–7.

³⁴ MOL E 156 U et C Fasc. 22 Nr. 21.

³⁵ ÖStA KA AFA 1607–13 ad 1/e

a birtokjogi problémákat elkerülendő a fejedelem 1609. szeptember 13-án kelt adománylevelével százezer forint lefizetése mellett a Báthoryak ecsedi uradalmahoz tartozó Böszörmény mezővárosba és a közeli Pród faluba telepítette le a Kállóból távozni szándékozó hajdúkat.³⁶ A Kálló városában megtelepedett hajdúk között vallási ellentétek merültek fel, így a katolikus felekezethez tartozók a városban maradtak, míg a népesebb csoport, a protestáns hitű vitézek az új helységekre távoztak.

Később számos historikus törte azon a fejét, hogy miért foglalták bele ezen összeget a telepítő oklevélbe, s vajon a hajdúk kifizették-e ezt az összeget? Az utóbbi kérdésre egyszerűbb a válasz, mert szinte csoda számba ment volna, ha a hajdúk fizettek volna. Lehet, hogy a birtokösszegnek az oklevélbe foglalásával a hajdúk egy esetleges későbbi jogigénnyel szemben szerettek volna biztosítékot kapni, ám ez nem zárja ki azt, hogy a birtok értékét, levonták a Báthory felé felhalmozott zsoldhátralékokból.³⁷ A Kálló helyett felajánlott csere valamint a többi Bocskai által adományozott helység, Hadház, Nánás, Szoboszló, Vámospércs és Polgár hajdúprivilegiumának elismerését az 1608 őszén összeülő országgyűlésen hagyták jóvá, azzal a feltétellel, hogy bemutatják az erről szóló okiratot.³⁸

Jóllehet a hajdúk letelepedésének jogi procedúrája több mint négy évig húzódott a következő évek fegyveres konfliktusaiban hajdúk újra alkalmazást és fizetséget találtak. Még szinte meg sem száradt a tinta a Báthory Gábor és a Nagy András vezette hajdúkapitányok közti egyezsége, amikor Thurzó György arról számolt be Thurzó Miklósnak, hogy Mátyás főherceget magyar királlyá kívánják választani és „3000 hajduságban eő Felségének Mattyas hercegnek layb gardianak [vagyis a testőrgárdájába] fogadnak”.³⁹ Tudomásunk szerint a főherceg mintegy 6000 hajdút fogadott fel seregébe, amellyel Prágába indult, hogy I. Rudolfot a trónról való lemondásra kényszerítse.

A következő évben a lengyelországi trónviszályok kapcsán 1500 hajdút toboroztak külföldi szolgálatra. Az ezt követező bő két év Erdély és a királyi Magyarország közti fegyveres konfliktusaival volt terhes. A hajdúk mindkét félnek felajánlották fegyvereiket, legbefolyásosabb vezérük, Nagy András pedig gyakorta váltott tábor a király és Báthory között, mígnem a fejedelem többszöri árulásáért meg nem ölette.⁴⁰

³⁶ Nyakas Miklós (1984): 26–27. Rácz István (1969): 94. Nem minden hajdú telepedett át Böszörménybe, mivel egy kisebb zömében katolikus részük királyi szolgálatban maradt. Hat évvel később 1616 szeptemberében 56 szabad hajdút írtak össze Kállóban, akik „vitézlő fizetet” renddel együtt a vár főkapitányának tartoztak engedelmisséggel. MOL E 156 U et C Fasc 47: Nr. 8.

³⁷ A megváltási összeg „biztosíték” jellegére utal Nyakas Miklós (1984): 26–28.

³⁸ Dudás Gyula: (1887) 85–86.

³⁹ Thurzó György Thurzó Miklósnak, *Bajmócz 1608. február 19.* MOL E196 Archivum Familiae Thurzó Fasc 71 fol. 18–19.

⁴⁰ Komáromy András (1910): *Nagy András hajdúgenerális halála.* HK. 148–164.

A háborúskodást 1611 végén Tokajban a király és az erdélyi fejedelem között létre jött béke zárta le. Ebben Báthory vállalta, hogy a hajdúk közül a királyi országrészből jött jobbágyokat és a parasztokat kiadja, a hajdúkat saját területén letelepíti.⁴¹ Ez utóbbi passzus minden bizonnyal azokra a hajdúkra vonatkozott, akik a fejedelem szolgálatába állva a királyi területeken kóboroltak és fosztogattak.

II. Mátyás 1613. április 1-jén kiadott rendeletében újra megerősítette a királyi szolgálatban maradt szabolcsi hajdúk privilégiumait. A rendelet értelmében a Hadházon, Nánáson, Polgáriban, Vámspércsen és Szoboszlón megtelepedett hajdúvitézek a király, a nádor, vagy a felső-magyarországi főkapitány felhívására „lóval és fegyverrel jól felszerelve kívánságunknak megfelelően a táborban, a mi és ország ellenségei, és bármely támadók ellen, két teljes hónapig zsold nélkül katonáskodni tartozzanak és legyenek kötelesek. Ennek eltételével pedig azután havi három forint húsz dénár jár nekik fizetésül és zsoldul...”.⁴² Az itt megtelepedett hajdúságot a felső-magyarországi főkapitány alá rendelték, de katonai ügyekben hajdúfőkapitányon keresztül a kállói, tokaji és szatmári várparancsnokok is adhattak utasításokat számukra. Ezt a posztot ekkor Fekete Péter hajdúszoboszlói kapitány töltötte be.

Két hónappal később, július 4-én Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány katonai rendtartást adott ki az öt hajdúváros számára. A rendelkezés szabályozta a katonatelepek működésének és törvénykezésének jogi kereteit, belső életének rendjét.⁴³ Bár tudomásunk szerint a szabályzatnak csak a vámspércsi kapitány számára kiadott példánya ismert, de bizonyos hogy ilyen, vagy ehhez hasonló intézkedését a főkapitány a többi helységnek is megküldte. Polgár 1643. évi statútuma már egy polgárosodó, kialakult jogrendű katonaváros képét mutatja. A harminckilenc artikulusból összesen hét szól kifejezetten a katonai és rendészeti feladatokról, többi a különböző gazdasági tevékenységeket, illetve az erkölcsi magatartást szabályozza, illetve szankcionálja.⁴⁴

A Bocskai által privilegizált helységekből, mint láttuk Kállót Böszörményre „cserélték”, s Báthorynak szolgáltak, így nem vonatkozott rájuk a királyi privilégium. Báthory meggyilkolását követően (1613. október) a böszörményi hajdúk a király hűségére tértek. 1616 júniusában Szőcs György böszörményi kapitány a hadházi, a nánási, a pércsi és a polgári hajdúkapitányokkal együtt tesznek panaszt Fekete Péter kapitány ellen.⁴⁵ Dorog, amely szintén szerepelt Bocskai „nagyhajdú” adománylevelében a telepítendő helységek között, kimaradt a 1613. évi királyi megerősítésből, s nem említették a 1616 júniusában kelt

⁴¹ Nagy László (1983): 198.

⁴² Szendrey István (1971) 31–33.

⁴³ Komáromy András (1898): 22–23.

⁴⁴ Komáromy András (1898): 72–75.

⁴⁵ A szabolcsi hajdúkapitányok levele Thurzó György nádornak, 1616. június 12. MOL E196 Archivum Familiae Thurzó Fasc 40. fol. 66–67.

adománylevélben sem. Thurzó György nádor éppen 1616 nyarán adott engedélyt Deli Száva rác kapitánynak és 19 katonájának a dorogi birtokán való megtelepedésére.⁴⁶ Számos forrásból, így Thurzó nádor telepítő leveléből tudjuk, hogy Dorogon már 1616 előtt is éltek hajdúk.⁴⁷ Ám arra a kérdésre, hogy a Dorogon megtelepedtek miért nem tudták érvényesíteni 1606 után jogaikat és miért 1632-ben emelik őket a kiváltságolt hajdútelepülések sorába még további kutatásokat igényel.

Nem tudjuk pontosan, hogy az 1611 végén Tokajban megkötött egyezmény után Báthory hány hajdúját telepítette át az Erdélyi Fejedelemség területeire, de 1611 végét követően nem tudunk jelentősebb hajdútelepítésről.⁴⁸ Báthory Gábor erdélyi fejedelem a hajdúk zömét Bihar vármegyében telepítette le. Az Erdélyi Törvénytár, amelyről a legújabb kutatások kiderítették, hogy nem 1626-ra, hanem 1653-ra datálható, összesen húsz hajdútelepülést sorol fel (Bagamér, Bagos, Berettyóújfalu, Derecske, Félegyháza, Harsány, Mikepércs, Kaba Komádi, Konyár, Körösszeg, Régen, Sass, Sáránd, Szalonta, Szentmárton, Tamási, Tépe, Ürögd, Vekerd).⁴⁹ Ezek közül a hajdútelepülések közül tudjuk azonban, hogy Derecske, Harsány, Komádi, Sass, Vekerd és valószínűleg Félegyháza is Báthory Gábor halálát követően kapott adománylevelet. Ez persze nem jelenti azt, hogy ezeken a településeken 1613 előtt ne élhettek volna egyénileg privilegizált, vagy azzal nem rendelkező hajdúkatonák.

A Biharban és a Körösök vidékén letelepített hajdúk a váradi főkapitány hatáskörébe tartoztak, de közvetlen irányításukra 1609 májusában Nagy István és Jothe Gergely vezetésével hajdúkapitányságot hoztak létre.⁵⁰ A fejedelmi privilégium alapján Váradból leadott három hírlövést követően ezeknek a helységeknek tízezer hajdút kellett mozgósítaniuk.⁵¹ Valószínűleg közéjük tartoztak azok a fegyveresek is, akiknek Báthory Gábor, majd később Bethlen Gábor és I. Rákóczi György földesúrként telepített birtokaira, mint például Ábrahámfalván, Gulácson, Kálmándon Olcsván, Tégláson vagy Pocsajon.⁵²

⁴⁶ Az, hogy Dorog az első hajdútelepítés után elnéptelenedett, úgy vélem további vizsgálatra szorul. Vö. Szendrey István (1971): 37–40., Dávid Zoltán (1975): 15–21.

⁴⁷ Dankó Imre (1973): 49–51., 229–235. Dávid Zoltán (1975): 19–21.

⁴⁸ Nyakas Miklós (2005): 128–159.; Szendrey István (1971): 23–196.

⁴⁹ Nyakas, Miklós (2005): 131–132.

⁵⁰ Dankó Imre: *Sarkad hajdúváros*. In: Komoroczy György (szerk.): *Tanulmányok Sarkad múltjából*. Sarkad. 52.

⁵¹ Högye István (1975): *Hajdúbagos történetének vázlata a felszabadulásig. Bagosi krónika*. In: Dankó Imre (szerk.) *Hajdúbagos*. 12.; Az Udvari Kamara rendelete a bihari hajdúvárosokra vonatkozóan, 1700. október 17. ÖStA HKA HFU RN 408 fol. 283–284. Derecskére például 1631-ben Rákóczi György telepített 1000 hajdút. Szendrey István–Nyakas Miklós (1980): *Derecske története*. Debrecen. 28–31.

⁵² Rác István (1969): 114–120. Dankó Imre (1959): 36–68. Szendrey István (1971): 9–22.; Dankó Imre (1991): *A Sajó–Hernád-melléki hajdútelepek* Sátorajjáújhely. 10–14., Makkai (1956): 48–49.

uralkodónak, aki 1632. április 8-án megerősítette az öt hajdúváros 1613. évben kiadott privilégiumait. Ebben az évben két újabb hajdúváros privilégiumainak elismerésére is sor került, Dorog augusztus 10-én, míg Böszörmény november 16-án kelt dátummal kapta meg a királyi adománylevelet. Ezzel a hét szabolcsi hajdúváros a Felső-Magyarországi Főkapitányság védelmi rendszerének része lett.⁵⁷

A történészek között évtizedek óta folyik a vita, vajon hány hajdú telepítettek le a Tiszántúlon és a Partium vidékén. Egyes vélemények szerint a hét „öreg” hajdúvárosban mindössze 950 hajdú és családja található otthonra. A „nagyhajdú” és az 1606. évi köleséri és szoboszlói adománylevelekben szereplők száma meghaladja a 10 000 főt, akiknek letelepedéséről Bocskai, majd az első hajdúfelkelést követően a királyi politikusok is gondoskodtak. Ez a katonatömeg természetesen nem csupán a kijelölt helyeken telepedett meg, hanem az azok környékén lévő településeken is Erre utal például Szabolcs vármegye 1613. évi követutasítása, melyből tudjuk, hogy a Bocskai által telepített helységeken kívül, Álmosdon, Bagaméron, Böszörményben, Diószegen, Kabán, Kismarján, Nagylétán, Szentmargitán és Ujfaluban is laktak hajdúk: „*kiben ezren, kiben hétszázan, kiben négyszázan laknak*”.⁵⁸ Mint szó volt róla ezeken kívül számos más helyeken is laktak hajdúk, sőt számos forrás szól arról, hogy Palkonyát 1632-ben és 1662-ben nyolcadik hajdúvárosként említik.⁵⁹

Az általunk ismert adatok alapján úgy véljük, hogy a 17. század első harmadában a Tiszántúlon és a Partiumban egyéni, vagy kollektív privilégiumok alapján a harmincezer főnyire taksált hajdúkatonaság mintegy felét letelepítették. Óriási szám ez, hiszen 1607-ben a királyi országrész négy végvidéki főkapitányságának a királyi Magyarországról toborzott végvári katonasága 11 947 fő volt.⁶⁰ Azt persze további kutatásoknak kell tisztázni, hogy a Bocskai által privilegiáltak kirajzásáról van-e szó, vagy egyéb szerzett jog alapján éltek ezekben a helységeken, esetleg mindkettőről.

A magyarországi politikai és katonai elit a harcmezőn szolgáló, vagyis a mezei hajdúkatonaság letelepítésével, nemcsak egy politikai-társadalmi konfliktusforrást igyekezett megoldani, hanem a katonatelepeknek a törökellenes védelmi rendszerhez való kapcsolásával, a határvédelemben is jól használható katonaságra kívánt szert tenni. Köztudott, hogy a hajdúságnak a Tiszántúlon és a

⁵⁷ A szabolcsi hajdúk egy része Halasi Fekete Péter vezetésével a király szolgálatában maradt. Érdemei elismerésül királyi adományként megkapta Túrkevét. Málnási Ödön (é.n): *Hajdúszoboszló története*. Debrecen., 13.; Nagy László–Nyakas Miklós: *Hajdútisztességek tüköre. Studia Oppidorum Haidonicalium VII*. 126–127.

⁵⁸ Komáromy András (1898.): 392.

⁵⁹ Balogh István (1999, szerk.): *Katonai tábortól a mezővárosig (Böszörmény, Hadház, Nánás és Szoboszló magisztrátusi jegyzőkönyvei 1711-ig. Hajdú-Bihar megyei levéltár forráskiadványai*. Debrecen. 8., 21

⁶⁰ ÖStA KA AFA 1607–13-ad 1f.

Partiumban történő megtelepedése, a nemesi társadalomba és a sajátos politikai viszonyokba való beilleszkedése konfliktusokkal és ellentmondásokkal volt terhelt. Jelen tanulmányunkban ezekből csak kettőre utalnánk röviden, a hajdúknak a gazdasági környezetbe való beilleszkedésére, illetve a törökkel való viszonyára, – amelyek úgy véljük továbbgondolásra érdemesek.

Az a kortársak előtt is nyilvánvaló volt, hogy azok a hajdúk, akik mint megfogalmazták, „*gyermekségüktől fogva szablyánkval esszük kenyereinket*”, nem fognak egy csapásra gazdálkodók lenni. Mint az előbbieken is láttuk, nem is ez volt a cél. Életformájuk továbbra is a katonáskodás maradt, de mint annak előtte továbbra is foglalkoztak gazdasági tevékenységgel, amely elsősorban a rablott állatok és élelmiszerek értékesítését jelentette, nemegyszer török földön. 1613-ban Szabolcs vármegye például panaszt nyújtott be az országgyűlésnek, hogy „*a városokon lakó hajdúság most is azt cselekszi, hogy búzát, barmot, juhot, lovakat elorozván szekerekre szereznek ötven és hatvan szekérrel is feleségestül az török közé viszik és úgy kereskednek afféle dult és orozott marhákkal és úgy táplálják a mi ellenségeinket*”.⁶¹

Birtokaik megművelését esősorban a parasztokra, és jobbágyokra bízták, akiket jobb kondíciókkal csábítottak településeire, de gyakori volt az is hogy erőszakkal vitték el a lakosokat. Ez a másik oldalon természetesen munkaerőhiányt okozott. Dóczy András 1610 őszén arról számolt be a nádornak hogy „*az Erdélyi fejedelemléhez tartozó haiduságh többet vitt volna el immáron nyolc száz jobbágnál az Tiszán innét való vármegyéből az Erdély birodalomba. Mert valahol maga biro jobbágyi találnak azontul feleségestül, gyermekestül szekérre ültetik, s vittén viszik*”.⁶² A lakosság nagyarányú áttelepítésére utal az is, hogy az 1611 végén Tokajban megkötött egyezmény külön pontban intézkedett, hogy Báthory kiadja „*az hajdúság közül a jobbágyságot és parasztságot*”.

A hajdúság, amely a törökellenes küzdelmeknek során jött létre, privilégiumainak elfogadtatásáért indított harcukban az „*ősellenségre*” támaszkodott. Az oszmánoknak kapóra jött a hajdúk elégedetlensége, amellyel tovább tudták javítani a zsitvatoroki békében kialakított pozícióikat. Azonban a hajdúknak is szüksége volt az oszmánokkal való jó viszonyra, hiszen a tiszántúli és partiumi hajdútelepek zöme vagy a hódoltság határán, vagy már hódoltsági területen feküdt. Az oszmánok tehát valamilyen formában hozzá kellett járulniuk a hajdúk letelepedéséhez. Lényegében erre utalt Bethlen Gábor egy 1629 májusában Esterházy Miklós nádornak írott levelében. Ebben kifejtette a nádornak, hogy az oszmánok a tiszántúli hajdúkat saját alattvalóinak tekintik, mivel „*az mely helyen megtelepedések lakások és vagyon az övé, úgymint az mióta Szolnokot, Gyulát Egert és az több körül való végházakat elvötte, az heklyek neki hódolt mindazolta, és az jó*

⁶¹ Komáromy, 1898. 20–21. o.

⁶² Dóczy András Thurzó Györgynek, Szatmár 1610. szeptember 29. MOL E 196 Archivum Familiae Thurzó Fasc 57. fol. 9–10.

emlékeztető Bochkay fejedelemaz mikor a hajdúságot letelepítette, az török consensusából szállította azokat az hodolt helyeknek fundusára. Annak felette, mikor az után az egész hajduság bizonyos végzést tölt Ali pasa által az törökkel, arra kötelezték magokat, hogy mivel az ő fundusán vagyon megtelepedések, minden időben igazsággal nem egyéb ellenséges igyekezettel viseltetik hozzája magokat, és ehhez képest adott török császár is közönséges athname levelet, azon Ali pasa által nekik.”⁶³ Arra, hogy Bethlen Gábor nem írt valótlaniságot, a szabolcsi hajdúvárosoknak 1631-ben adott uralkodói kegyelem második pontja is bizonyíték, amelyben leszögezték: „Az töröktől és egyebektől is, ha kihez kötelesek voltak, avagy volnának, azoktól egyáltalán elfogják magokat, mindenestől haszontalanná és semmivé tévén minden afféle ígéreteket, kötéseket és fogadásokat, s ha mi arról való levelek nálok volnának, az kezeiből ki adgyák.”⁶⁴ Mindezek fényében már egyáltalán nem meglepő, hogy Ali budai pasa képviselője ott volt az ináncsi tárgyalásokon. Ha hajdúk egy része kötött ilyen egyezményt a törökökkel az valószínűleg a második hajdúfelkelés idején jöhetett létre. A hajdúk és a törökök kapcsolatának további vizsgálata igen fontos nemcsak a hajdúk, hanem az erdélyi és a királyi országrész fegyveres konfliktusainak megértéséhez.

A mintegy tizenötezer fős hajdúkatonaság letelepítésével a tiszántúli részek társadalma szinte teljesen militarizálódott, amely logikus következménye volt a terület végvidéki jellegének. A hajdúság a terület legjelentősebb, de nem egyetlen katonarétege. A Felső-magyarországi Főkapitányság 1610 nyarán kelt kimutatása szerint Kálló, Szatmár és Tokaj várában 400 huszár 650 gyalogos és 49 tüzér szolgált királyi zsoldon.⁶⁵ Tudjuk azonban, hogy olyan földesúri magánvárakban, mint például Ibrány és Kisvárda szintén jelentős, olykor a király által fizetett fegyveres erő, állomásozott. Jóllehet az Udvari Haditanács kimutatásaiban a gyalogosokat hajdúnak nevezte, s ha volt is köztük hajdúkatona az nem a letelepítettek közül kerültek ki. Kálló esetében pedig tudjuk, hogy a városban letelepített hajdúságot külön tartották nyilván.

A Tiszántúl nyugati vidékei, amelyek Partium néven Erdélyhez tartoztak, a fejedelemség végvidékének számítottak, így a bihari és Körös vidéki hajdúk irányítására létrehozott hajdúfőkapitányság a váradi főkapitány alá tartozott. A Váradi Főkapitányság területén a főkapitányi székhely Várad mellett még két fontos erőd volt, a Fehér-Körös partján Jenő, a Maros mellett pedig Lippa. A fejedelmi várak helyőrsége fizetett katonasága, fiskális uradalmak parasztságából, és a várhoz tartozó városokban, vagy a közeli helységeekben letelepített katonákból került ki. Ez utóbbira jó példa Várad, ahol a városban is nagy számú

⁶³ Bethlen Gábor, Esterházy Miklósnak, Gyulafehérvár 1629. május 8. Szilágyi Sándor: Levelek és okiratok Bethlen Gábor utolsó évei történetéhez (1627-1629). TT 1887 23–24.

⁶⁴ Komáromy, 1898. 62.

⁶⁵ ÖStA KA HKR Akten 1610-july-Nr. 22.

katona élt, de a helyőrség számos tagját telepítették le csoportos vagy egyéni kiváltságok alapján, mint például azt a 41 gyalogpuskást, akik 1630 májusában Brandenburgi Katalintól kaptak privilégiumot Bihar, Csátár és Püspöki helységekre.⁶⁶ Sarkad határesetnek számít, mivel tudomásunk szerint I. Rákóczi György 1644. évi pátense előtt nem kapott formális hajdúprivilégiumot, de úgy tűnik a megelőző évtizedekben a helyőrség tagjai, akik zömében hajdúk lehettek végvári katonaként, nem pedig helységgként kaptak csoportos privilégiumokat. Arról is van tudomásunk, hogy Belényesen, Margitán és Szilágycsehben a jelentős számú végvári vitézt és hajdút telepítettek le.

A három fejedelmi vár mellett számos magánérődítmény, így Adorján, Körösszeg, Kereki, Pocsaj, Sarkad, Somlyó, Székelyhíd, Szentjobb és Zsáka tartozott a főkapitányság védelmi rendszerébe, ahol a magánföldesúri fizetett katonák, hajdúk és katonaparasztok adták az őrséget.⁶⁷ Az ilyen erősségek feladata nem az ellenséges főerők feltartóztatása volt, komolyabb ostromot nem is tudtak kiállni, hanem a határőrizet. A Csákyak adorjáni várának tüzérségét 1602-ben 4 „vulgo tharacz” egy kisebb ágyú és 6 vulgo „zakalos” adta, amely valóban csak egy-egy portyázó csapat elriasztására szolgált.⁶⁸ 1626-ban a vár őrségét 57 darabont (hópénzes és hetes), lovas szabados és hajdúk adta.⁶⁹

Összefoglalóan megállapítható, hogy a tizenöt éves háború, majd a királyi Magyarország és az Erdélyi fejedelemség fegyveres konfliktusai tovább militarizálták a tiszántúli országrész társadalmát. Korántsem végleges adataink szerint a Tiszántúlon a hajdúkból, végváriakból, a földesúri magánkatonaság tagjaiból és katonaparasztokból álló fegyverforgató rétege száma legkevesebb huszonötezer fő körül mozgott, amely a családtagokkal mintegy 120–130 000 fős népességet tett ki.⁷⁰ Bár a korszak valós demográfiai adatait a források megbízhatatlansága miatt nem ismerjük, de talán nem állunk messze az igazságtól, hogy ezekből a számokból arra következtethettük, hogy a terület társadalmában a militarizált rétegek aránya meghaladhatta az 50%-ot.

A katonáskodó rétegek között nem voltak merev határok, hiszen egy-egy „törzsökös” hajdú éppúgy szolgálatot vállalhatott a fejedelmi, királyi földesúri várakban, mint ahogyan az „iratos” végvári, vagy a mezei katona és katonaparaszt is beállhatott a szabad hajdúk közé. Úgy, vélem hogy a bevezetőben feltett

⁶⁶ Nyakas, 2005. 221–232.; MOL F 1 – Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára Libri regii - 19. kötet fol. 96b–97.

⁶⁷ Dankó, 1959. 11.

⁶⁸ A vár pincéjében 5 hordó lőpor 45 kassai köből búza 18 kassai köből liszt és 64 váradi köből bor volt. E 156 MOL E 156 U et C Fasc. I Nr 15.

⁶⁹ *Oklevéltár a Csáky család történetéhez*, Oklevelek I. k. 2. rész. Budapest 1919. 629–676.

⁷⁰ Az 1626. évi kimutatás a váradi generálisságban 1900 lovast és 2000 gyalogost számlált össze. Nagy László (1972): *Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban*. Budapest. 45–46. Figyelembe véve, hogy a katonák egy jelentős része nem volt nős ezért csak öt fős családnagysággal számoltunk. Dávid Zoltán a hajúk letelepedéséről írt munkájában 6–7 fővel számolt. Dávid, 1975. 21.

kérdésünkre, hogy valaki milyen kritériumok alapján tekintették vagy tekintette magát hajdúnak, még tovább kell vizsgálni, erre ugyanis sem a harcászati, sem a javadalmazási jellemzők nem adnak megnyugtató választ. A választ különböző katonarétegek jogi státusának, javadalmazásának és település formáinak vizsgálatában kell keresnünk. A legerősebb, és legnagyobb érdekérvényesítési képességgel a nagy hajdúvárosok katonaközösségei rendelkeztek. Évtizedekig védelmezték karddal szerzett jogaikat, s ezekből néhányat még a következő évszázadra is sikerült átmenteniük.

A tanulmányban használt rövidítések

AFA	Alte Feldakten
cs.	Csomó
Éttk	Értekezések a történelmi tudományok köréből
Fol.	Folio
Fol Hung	Folia Hungarica.
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HKA HFU RN	Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, Rote Nummer
HKR	Wiener Hókriegsrat
k.	Kötet
KA	Kriegsarchiv
Konv	Konvolutum
MOL	Magyar Országos Levéltár
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
Prot Exp	Protocollum Expedit
Prot Reg	Protocollum Registratur
Sz	Századok
TSz	Történelmi Szemle
TT	Történelmi Tár
OSzK Kt	Széchenyi Könyvtár Kézirattár